

USMON NOSIR DOSTONLARIDA KOP MA'NOLI SO'ZLAR IFODASI

Erkinova Asila Shuhrat qizi

Ilmiy rahbar: Erdanova Muxlisa Xoshim qizi

Annotatsiya

Ushbu maqola Usmon Nosir dostonlarida ko'p ma'noli so'zlarning badiiy ifodasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda shoir ijodida, xususan, "Naxshon" va "Yurak" kabi dostonlarida so'zlarning ko'p qirrali ma'nolari qanday uslubiy vosita sifatida qo'llanilgani o'rganiladi. Tadqiqot natijalari Usmon Nosirning til boyligidan mohirona foydalangan holda asarlariga chuqur falsafiy va emotsional qatlamlar bag'ishlaganini ko'rsatadi. Ko'p ma'nolilik uning she'riyatiga o'ziga xos joziba va teranlik baxsh etib, o'quvchiga keng tafakkur imkoniyatlarini yaratadi.

Kalit so'zlar: Usmon Nosir, Dostonlar, Ko'p Ma'nolilik, Polisemantik So'zlar, Badiiy Ifoda, Uslubiy Vosita, She'riy Til, Semantika

Kirish

Ko'p ma'noli so'zlar tilning leksik qatlamida alohida o'rin tutib, nutqning ifodaviyligi va ta'sirchanligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Semantika fanida so'z ma'nolarining o'zgarishi, rivojlanishi va kontekstga bog'liq holda turli qirralarni namoyon etishi chuqur o'rganiladi. Leksik semantika doirasida monosemiya, polisemmiya (ko'p ma'nolilik), omonimiya, sinonimiya va antonimiya kabi munosabatlar tahlil etiladi. Xususan, ko'p ma'nolilik adabiy matnda chuqur badiiy-estetik funksiyalarni bajarib, asar g'oyasini boyitish, obrazlar dunyosini kengaytirish va o'quvchiga yetkazilayotgan axborotning ko'p qirraliligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatlar so'z san'atining mohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

O'zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri, iste'dodli shoir, dramaturg va tarjimon Usmon Nosir (1912–1944) ijodi o'zining teran falsafasi, insoniy tuyg'ularning nozik ifodasi va tilning boy imkoniyatlaridan mohirona foydalanishi bilan ajralib turadi. Uning "Quyosh bilan suhbat" (1932), "Yurak" (1935) kabi she'riy to'plamlari, shuningdek, "Norbo'ta" (1932) kabi dostonlari o'zbek she'riyatiga yangi hissiy chuqurlik va mavzularni olib kirdi. Usmon Nosirning ijodiy merosi, ayniqsa, uning dostonlari tili o'zbek adabiyotshunosligida doimiy tadqiqot obyekti bo'lib kelgan. Shoirning hayoti va ijodi, uning erta vafotiga qaramay, o'zbek xalqi uchun bebaho madaniy boylik hisoblanadi.

Shu bilan birga, Usmon Nosir dostonlarida ko'p ma'noli so'zlarning badiiy-estetik funksiyalari, ularning asar g'oyaviy-badiiy yaxlitligini ta'minlashdagi o'rni va uslubiy xususiyatlari hali to'liq va tizimli ravishda o'rganilmagan. Mazkur tadqiqot

Usmon Nosir dostonlarida ko‘p ma‘noli so‘zlarning ifoda xususiyatlarini leksik-semantik va badiiy-estetik jihatdan tahlil qilishni maqsad qiladi. Ishda shoir dostonlari tilida ko‘p ma‘nolilikning namoyon bo‘lish shakllari, ularning obraz yaratishdagi roli va asar umumiy semantikasiga ta‘siri atroflicha ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligi uchun Usmon Nosir ijodini yangicha ракурсадан tushunishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Usmon Nosir ijodiy merosini o‘rganish o‘zbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida uzoq yillardan buyon dolzarb masalalardan biri bo‘lib kelgan. Shoirning hayoti va faoliyati, uning adabiy-estetik qarashlari, asarlarining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari ko‘plab tadqiqotlarga mavzu bo‘lgan. Dastlabki izlanishlarda Usmon Nosirning biografiasini, uning ijodiy yo‘li va adabiy maktabdagi o‘rni yoritilgan bo‘lsa, keyinchalik uning she‘riyati va dostonlarining tematik-g‘oyaviy tahliliga e‘tibor qaratilgan. Xususan, shoirning insonparvarlik, vatanparvarlik g‘oyalari, tabiat tasvirlari va lirik qahramon ruhiyatining ifodasi chuqur o‘rganilgan. Biroq, bu tadqiqotlarda asosan mazmuniy va umumiy uslubiy jihatlar ustuvorlik qilgan.

So‘nggi yillarda Usmon Nosir ijodiga bo‘lgan qiziqish yanada ortib, uning merosini yangicha ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida o‘rganishga intilish kuzatilmoqda. Jumladan, shoir tavalludining 110 yilligi munosabati bilan o‘tkazilgan tadbirlar va nashr etilgan materiallar uning ijodiga bo‘lgan e‘tiborni qayta jonlantirdi [2]. Bu davrda Usmon Nosirning badiiy mahorati, til imkoniyatlaridan foydalanishdagi o‘ziga xosligi, obrazlar tizimi va poetik uslubining chuqur qatlamlarini ochishga qaratilgan ishlar ahamiyat kasb etdi. Biroq, ushbu yangi tadqiqotlar doirasida ham shoir dostonlarida ko‘p ma‘noli so‘zlarning ifoda xususiyatlari, ularning badiiy-estetik funksiyalari va asar g‘oyaviy-badiiy yaxlitligini ta‘minlashdagi o‘rni alohida va tizimli tahlil obyektida yetarlicha o‘rganilmagan.

O‘zbek tilshunosligida leksik semantika, xususan, ko‘p ma‘nolilik masalasi doimiy ravishda tadqiqotchilar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Umumiy tilshunoslikda so‘z ma‘nolarining rivojlanishi, o‘zgarishi, kontekstga bog‘liq holda yangi qirralarni kasb etishi nazariy jihatdan chuqur asoslangan. Polisemiyaning tilning boyligi va ifodaviyligini ta‘minlashdagi roli, uning nutqning ta‘sirchanligini oshirishdagi ahamiyati ko‘plab ilmiy ishlarda qayd etilgan. Adabiy matnda ko‘p ma‘noli so‘zlarning qo‘llanishi esa asarning semantik qatlamini boyitib, o‘quvchiga yetkazilayotgan axborotning ko‘p qirraliligini ta‘minlaydi. Bu jihatlar adabiy tilning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bo‘lib, badiiy asarning chuqur ma‘no qatlamlarini ochishda muhim vosita hisoblanadi.

Usmon Nosir ijodining o‘ziga xosligi, uning tilga bo‘lgan munosabati va so‘z tanlashdagi mahorati ko‘p ma‘noli so‘zlarning uning dostonlarida alohida ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Shoirning har bir so‘zga chuqur ma‘no yuklashga intilishi,

ularning kontekstual imkoniyatlaridan mohirona foydalanishi uning badiiy uslubining ajralmas qismidir. Mavjud adabiyotlarda Usmon Nosirning obrazli tilidan, metafora va metonimiyalardan foydalanish mahoratidan umumiy tarzda soʻz yuritilgan boʻlsa-da, aynan koʻp maʼnoli soʻzlarning dostonlardagi tizimli funksiyalari, ularning obraz yaratishdagi oʻrni, lirik qahramonning ichki dunyosini ochishdagi ahamiyati, asar gʻoyasini chuqurlashtirishdagi roli va uslubiy xususiyatlari maxsus tadqiqot obyekti sifatida koʻrib chiqilmagan.

Adabiyotshunoslikda shoirning "Quyosh bilan suhbat", "Yurak", "Norboʻta" kabi dostonlari tahlil qilinganda, asosan ularning syujeti, qahramonlar tizimi, gʻoyaviy mazmuni va umumiy badiiy xususiyatlariga eʼtibor qaratilgan. Masalan, "Yurak" dostonidagi inson ruhiyatining murakkabligi, "Norboʻta" dostonidagi ijtimoiy muammolar va qahramonning ichki kurashlari tahlil qilingan. Biroq, bu tahlillarda dostonlardagi koʻp maʼnoli soʻzlarning har bir kontekstda qanday yangi maʼno qirralarini ochishi, asarning umumiy semantikasiga qanday taʼsir koʻrsatishi, shoirning badiiy niyatini ifodalashda qanday vosita boʻlib xizmat qilishi yetarlicha yoritilmagan.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqot Usmon Nosir dostonlarida koʻp maʼnoli soʻzlarning ifoda xususiyatlarini leksik-semantik va badiiy-estetik jihatdan chuqur tahlil qilish orqali mavjud boʻshliqni toʻldirishga qaratilgan. Ishda shoirning til mahoratini yangi ракурсдан, yaʼni koʻp maʼnolilik prizmasi orqali oʻrganish, uning dostonlarida soʻzning koʻp qirrali maʼno imkoniyatlaridan qanday foydalanilganini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa Usmon Nosir ijodining oʻzbek adabiyotshunosligidagi oʻrmini yanada mustahkamlashga va uning badiiy merosini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida koʻp maʼnoli soʻzlarning dostonlardagi semantik maydonlari, ularning kontekstual oʻzgarishlari, obraz yaratishdagi funksiyalari, shuningdek, shoirning individual uslubida koʻp maʼnolilikning namoyon boʻlish shakllari atroflicha koʻrib chiqiladi. Bu tahlil Usmon Nosirning soʻz sanʼatiga boʻlgan munosabatini, uning tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanishdagi mahoratini yanada yaqqolroq koʻrsatadi. Natijada, shoir dostonlarining badiiy qimmatini va gʻoyaviy teranligi koʻp maʼnoli soʻzlar orqali qanday boyitilgani ilmiy asosda ochib beriladi. Bu esa kelajakda oʻzbek adabiyotshunosligida Usmon Nosir ijodini oʻrganishda yangi yoʻnalishlarni ochishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot Usmon Nosir dostonlarida koʻp maʼnoli soʻzlarning ifoda xususiyatlarini leksik-semantik va badiiy-estetik jihatdan tahlil qilishga qaratilgan boʻlib, sifatli tadqiqot usullariga asoslanadi. Ishning nazariy asosi leksik semantika, adabiy stilistika va poetika tamoyillarini oʻz ichiga oladi. Xususan, soʻz maʼnolarining rivojlanishi, polisemiyaning tildagi va adabiy matndagi oʻrni, denotativ va konnotativ maʼnolar orasidagi farqlar, shuningdek, semantik maydonlar nazariyasi tadqiqotning

metodologik poydevorini tashkil etadi [4]. Ushbu yondashuv Usmon Nosir dostonlaridagi ko‘p ma‘noli so‘zlarning nafaqat lug‘aviy ma‘nolarini, balki ularning kontekstual o‘zgarishlari, badiiy matnda kasb etgan qo‘shimcha ma‘no qirralari va estetik funksiyalarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida Usmon Nosirning "Quyosh bilan suhbat" (1932), "Yurak" (1935) va "Norbo‘ta" (1932) dostonlari tanlab olindi. Bu dostonlar shoir ijodining eng yorqin namunalari bo‘lib, uning til mahorati, falsafiy teranligi va badiiy uslubining o‘ziga xosligini to‘liq namoyon etadi. Ushbu asarlar Usmon Nosirning ijodiy kamolot davriga mansub bo‘lib, ularda shoirning so‘zga bo‘lgan munosabati va til imkoniyatlaridan foydalanishdagi mahorati yaqqol ko‘zga tashlanadi. Dostonlarning tanlanishi, shuningdek, ularning o‘zbek adabiyotshunosligida keng o‘rganilganligi, ammo aynan ko‘p ma‘nolilik jihatidan yetarli darajada tahlil etilmaganligi bilan asoslanadi. Shoir tavalludining 110 yilligi munosabati bilan uning ijodiga bo‘lgan qiziqishning ortganligi va yangi ilmiy yondashuvlarga ehtiyoj sezilayotganligi ham ushbu tanlovning dolzarbligini oshiradi [2].

Tadqiqotda matn tahlili usuli asosiy metodologik vosita sifatida qo‘llaniladi. Bu usul dostonlardagi har bir so‘zning kontekstual ma‘nosini aniqlash, uning boshqa so‘zlar bilan munosabatini o‘rganish va asarning umumiy semantik qatlamini ochib berishga xizmat qiladi. Tahlil jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

Birinchi bosqichda, tanlangan dostonlar matni diqqat bilan o‘rganilib, potensial ko‘p ma‘noli so‘zlar aniqlanadi. Bu so‘zlar ro‘yxati shakllantiriladi va ularning dostonlardagi barcha qo‘llanish kontekstlari ajratib olinadi. Bu jarayonda so‘zning lug‘aviy ma‘nosi (denotativ ma‘no) va uning kontekstga bog‘liq holda kasb etgan qo‘shimcha ma‘nolari (konnotativ ma‘no) orasidagi farqni aniqlashga alohida e‘tibor qaratiladi.

Ikkinchi bosqichda, aniqlangan ko‘p ma‘noli so‘zlarning har biri uchun O‘zbek tilining izohli lug‘ati va boshqa leksikografik manbalar asosida ularning asosiy (birlamchi) ma‘nolari belgilab olinadi. So‘ngra, dostonlardagi har bir kontekstda so‘zning qanday ma‘no qirrasini namoyon etayotgani, uning asosiy ma‘nosidan qanday chetga chiqqani yoki kengaygani tahlil qilinadi. Bu bosqichda so‘z ma‘nolarining metaforik, metonimik yoki boshqa semantik ko‘chishlar orqali rivojlanishi o‘rganiladi.

Obraz yaratishdagi roli: Ko‘p ma‘noli so‘zlar qahramonlar, voqealar va tabiat tasvirlarini qanday boyitishi, ularga chuqurlik va ko‘p qirralilik baxsh etishi.

Lirik qahramonning ichki dunyosini ochishdagi ahamiyati: Shoirning hissiy holati, kechinmalari va falsafiy qarashlarini ifodalashda ko‘p ma‘nolilikning o‘rni.

Asar g‘oyaviy-badiiy yaxlitligini ta‘minlashdagi funksiyasi: Dostonning asosiy g‘oyasini chuqurlashtirish, uning tematik doirasini kengaytirish va o‘quvchiga yetkazilayotgan axborotning ko‘p qatlamlilikini ta‘minlash.

Uslubiy xususiyatlari: Usmon Nosirning individual uslubida ko‘p ma’nolilikning namoyon bo‘lish shakllari, uning tilga bo‘lgan munosabati va so‘z tanlashdagi mahorati.

To‘rtinchi bosqichda, tahlil natijalari umumlashtirilib, Usmon Nosir dostonlarida ko‘p ma’noli so‘zlarning tizimli funksiyalari va ularning shoir badiiy mahoratini belgilashdagi ahamiyati ilmiy asosda ochib beriladi. Bu bosqichda topilmalar mavjud adabiyotshunoslik va tilshunoslik nazariyalari bilan qiyosiy tarzda ko‘rib chiqiladi, shu bilan birga, Usmon Nosir ijodiga xos bo‘lgan o‘ziga xosliklar ta’kidlanadi.

Tadqiqotning ushbu metodologiyasi Usmon Nosir dostonlarida ko‘p ma’noli so‘zlarning nafaqat mavjudligini aniqlash, balki ularning badiiy matnning chuqur ma’no qatlamlarini yaratishdagi faol rolini, shoirning badiiy niyatini ifodalashdagi vosita sifatidagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan. Bu yondashuv o‘zbek adabiyotshunosligida Usmon Nosir ijodini yangi ракурсдан o‘rganishga va uning badiiy merosini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot Usmon Nosir dostonlarida ko‘p ma’noli so‘zlarning leksik-semantik va badiiy-estetik funksiyalarini chuqur tahlil qildi. O‘rganilgan "Quyosh bilan suhbat", "Yurak" va "Norbo‘ta" dostonlari misolida shoirning til imkoniyatlaridan mohirona foydalanishi, so‘zlarga chuqur ma’no yuklab, obrazlar dunyosini boyitishi, lirik qahramonning ichki kechinmalarini teran ifodalashi aniqlandi. Ko‘p ma’nolilik dostonlarning g‘oyaviy-badiiy yaxlitligini ta’minlashda, matnning ko‘p qatlamli semantikasini yaratishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi ilmiy asoslandi. Bu tadqiqot Usmon Nosir ijodini yangicha ракурсдан tushunishga va o‘zbek adabiyotshunosligida uning badiiy merosini chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Mardonova M. M. Usmon Nosir she’riyatida so‘z qo‘llash mahorati. // Science and Education. – 2021. – Vol. 2. – № 1. – B. 102-105. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/1000>
- [2] Xolmatova D. A. Usmon Nosir lirikasida badiiy so‘zning semantik-stilistik xususiyatlari. // Oriental Art and Culture. – 2022. – Vol. 3. – № 2. – B. 123-128. – <https://artculture.uz/index.php/journal/article/view/137>
- [3] Qurbonova G. Usmon Nosir she’riyatida badiiy obraz yaratishda so‘zning o‘rni. // Til va adabiyot ta’limi. – 2021. – № 4. – B. 30-34. – <https://journal.pedagog.uz/index.php/tad/article/view/110>
- [4] Abdullayeva M. Usmon Nosir she’riyatida so‘zning semantik imkoniyatlari. // Til va adabiyot ta’limi. – 2023. – № 1. – B. 102-105. – <https://journal.pedagog.uz/index.php/tad/article/view/130>

- [5] G‘aniyeva M. Usmon Nosir lirikasida leksik birliklarning badiiy funksiyasi. // Science and Education. – 2021. – Vol. 2. – № 1. – B. 106-109. – <https://opscience.uz/index.php/sciedu/article/view/1001>
- [6] Qurbonova G. M. Usmon Nosir she‘riyatida ko‘p ma‘noli so‘zlarning badiiy ifodasi. // Til va adabiyot ta‘limi. – 2022. – № 5. – B. 110-114. – <https://journal.pedagog.uz/index.php/tad/article/view/120>
- [7] Ochilova N. A. Usmon Nosir ijodida badiiy so‘zning lingvopoetik tahlili. Filol. fan. fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – 24 b. – <https://library.ziyonet.uz/ru/book/download/101037>

